

Проста історія

Аркадій Любченко

ПРОСТА ІСТОРІЯ

I

Коли герой цієї історії, добрячий хлопець на ім'я Мишко, розплющив свої дрімотні очі, в казармі було досить тихо,— вранішня зміна відпочивала.

Мишко теж належав до цієї зміни, теж недавно виліз із шахти, але йому не спалося, як це здебільшого буває на новому місці. Подрімавши якийсь час, він прокинувся і відчув, що вже не спатиме. Він механічно протер свої припухлі обважнілі повіки, натрапляючи в куточках очей на вугільний пісок, що збився там маленькими зернинками, — хоч як вимивав після роботи, проте й окріп не міг витравити цю вугільну падь.

Мишко уважніше поглянув довкола: довколишня дійсність була йому ще незвична. Якраз на протилежній стіні, переповзаючи кінцями на стелю, відбивались вікна. Колір довгастих, зламаних відбитків був злегка рожевий, жовтавий, той особливий колір, що його дає завечоріле сонце.

Проміння навкоси бралось з вікон. Золоті стовпи перетинали хату. Новенький бляшаний чайник, що стояв навпроти на полиці, неймовірно вигравав блискучою поверхнею, — аж разило в очах. А обличчя людей, що спали на койках і що дехто з них потрапляв у проміння, їхні спрацьовані обличчя вкривалися рівним, трохи жовтавим рум'янцем або ж мали червонястий, теж рівний мідяний колір і здавалися прозорими чи намальованими.

Ця сонячна повідь надавала всьому якоїсь витворності, грайливості, легкості. Здавалося, що повітря в казармі дуже багато, що стіни тут незрівнянно ширші й вищі, ніж то було справді.

У правому кутку хтось кури́в, і цигарковий дим потрапляв на сонячні струни. Звиваючись плинними кривулями, вриваючись безшумними вибухами, прибираючи чудесних, прозоро-синіх, іноді попелястих, іноді молочних або злотавих відтінків, дим химерно вигравав, мимоволі притягав до себе увагу.

Мишко зупинився на ньому поглядом, на хвилинку замислився.

Буремний димний танок і вся ця зграйність, легкість подобались йому, молодому ще, вразливому хлопцеві. Вони збуджували в ньому самому охоту до такої ж буремності, рухливості, легкості.

Нараз захотілося й самому закурити.

Він сягнув рукою під сінник і, видобувши звідти цигарки, з великим задоволенням ковтнув першу щедрю затяжку. Потім з такою ж приємністю тоненьким і довгим струмком випустив дим із себе, скеровуючи його впрост у найближчий укисний сонячний стовп.

Дим шугнув туди ураганом і на всю просторінь, що її охоплював промінь, здійняв

неймовірну, безшумну колотнечу.

Мишко посміхнувся. Він хотів знову ковтнути диму, вдруге видихнути ураганим струменем, але саме в цей час почув:

— Землячок, дай, брат, закурить.

Просив молодий, рудавий, з маленькими бистрими очима хлопець, який містився на четвертій од нього койці ліворуч. Мишко не був йому ніяким земляком — хіба що близьким сусідою на койках.

Він уже трохи знав цього хлопця: коногон, який сьогодні і вчора працював на тій же восьмій східній лаві, де й Мишко за саночника. Він знав про нього ще більше: досить веселий, хвацький хлопець, на ім'я Ромка. Хлопець з тих невтомних, спритних, гострозорих і гострослових, що конче мусять бути в кожному гурті, в кожному товаристві. Таких Мишко не раз уже зустрічав і в себе на селі, і тут на шахтах. Що Ромка саме такий, це Мишкові стало ясно ще вчора, коли Ромка вкупі зі своїм сусідою (теж веселим підголоском) розповідав про десятника й розповідав так жваво та кумедно, що гурт аж падав зо сміху.

Тримаючи в руці вийняту цигарку, Мишко вагався: той не підходив, а сам Мишко нести не хотів.

— Бросай, землячок! — змовно примруживши око, запропонував Ромка з якимсь особливо задьорним наголосом.

Вже й намірився Мишко кинути, непевний, звичайно, що цигарка долетить, та згадав, що йому потрібна бритва і що бритва, бачив він, є в Ромки. Він вирішив цього разу взятися трохи на хитрощі і ніби знехотя сам поніс цигарку. І тут же поставив справу руба:

— Дай поголитися.

Він і не думав ставити це одразу й так рішуче. Само собою вийшло. Вийшло дуже просто, дуже добре для Мишка і дуже несподівано для власника бритви. Ромка зам'явся. Справді-бо: негайно давай бритву хтозна-кому. Може, цей новак ще й голитися не вміє?..

— Так даси? — нетерпляче спитав Мишко.

— Та в тебе ж, здається, ще й не росте? — вивертом, з усмішкою відповів Ромка.

— Як то не росте? Хіба не бачиш? Сліпий? — вихопилось у Мишка, бо це ущипливе зауваження його таки дошкулило.

— Іч ти! Ха-ха! Дак ти, значить, із тих, що задаються? — засміявся Ромка, міркуючи таким способом звести все на жарт і бритви не дати. Але, постерігши на Мишковому зчервонілому обличчі різку похмурість, змінив свою думку й сказав:

— А ти мені не попсуєш?

— Я тобі ще направлю.

— Ну?

— А от тобі й ну.

Бритва опинилась у Мишкових руках. Бритва була стара, геть почорніла, стерта. Коли ж Мишко спробував її на нігті, виявилось, що вона ще й дуже тупа. Він

розчаровано поморщився. Хоч на металі, з якого роблять бритви, він не розумівся, проте з виглядом знавця спробував видобути з неї щось подібне до звуку і знову презирливо поморщився, уже навмисне.

— А правда, бритвочка? — теж навмисне, з виразом гордовитим кинув Ромка.

Мишко не відповів. Бритва, бодай така, була йому потрібна. Він узяв її й подався до своєї койки, лаштуючись, поки сонце, поголитись.

Із надщербленого дзеркальця, яке він примостив тут же на койці, заясніли йому знайомі вуглики-очі. Задьорно й змовно ворухнулись чорні, криласті, степові брови. Потім одразу сіпнувся кінчик трішки крпатого носа, а губи одразу стулилися так, що з них стиха почав прокрадатися посвист.

Він стиха собі посвистував, він був задоволений. І взагалі, якби до цього всього ще й бритва не скубла, було б усе дуже добре. Та згодом несподівано порізався. Хоч як гострив, а була вона уперто-тупа, уперто скубла, і саме тому, що була вона тупа, він і порізався.

Звичайно, припиняти гоління було вже незручно. Заходившись, треба справу довести до кінця.

І він, покладаючи все своє терпіння, старався хоч будь-як пристосуватись до цього надміру загартованого знаряддя.

Між ділом постеріг він на собі пильний погляд людини, що проходила повз нього. З казанком у руках та парою оселедців із харчових мандрів вертався голомозий Ромчин сусіда, постійний Ромчин підголосок.

Йому у відповідь послав Мишко одверту похмурість (надто вже непокоїла бритва), і той з хитренькою усмішкою прискорив крок.

Але незабаром почувся Мишкові позаду прискорений шепіт. За хвилину — нестримний Ромчин сміх. Пирснув і голомозий.

Мишкові набігла думка: може, це на його адресу? Проте підозра хутко одлинула. Сміялися вони так щиро, захопливо, що врешті Мишко й сам мимоволі посміхнувся.

Аж раптом приєднався ще сміх з близького до Ромки, засерпаненого сонячним промінням кутка, де троє невинуватих картярів гуляли в "очка". Ці троє, як Мишкові було вже відомо, потрапили нещодавно до місцевої стінгазети і відтоді гуляли тихцем, переважно під час відпочинку, щоб уникнути зайвих свідків, особливо ж кого-будь із казарменої трійки. Вони згинці сиділи в кутку, лише від часу до часу нагадуючи про себе притишеними суперечками, і тепер, почувши якийсь Ромчин дотеп і нестримний сміх, приєдналися й собі.

Зацікавившись, Мишко повернув голову в їхній бік. Вони ж якраз дивилися на нього. Стало ясно, що сміються з нього. Ясно і прикро. Одвернувся.

Мабуть, сміючись, знали вже, що то за бритва. Але саме через це Мишко вирішив на них не зважати і поголитися їм на зло якнайкраще.

Він раз у раз підправляв бритву, зручніше мостився перед дзеркальцем, захоплював якнайбільше повітря та надимав щоки. Він завмирав у неймовірному напруженні, у непорушності, аж поки не минало ще кілька дотиків, дряпливо-лоскотних дотиків

жорстокого й морочливого знаряддя.

Віддих за віддихом, волосок за волоском він все ж таки посувався наперед. Він був невідступний.

Згодом знову вчувся підозрілий, уривчастий, нестримний шепіт.

Вони тепер сиділи обидва на одній койці, простеливши проміж себе газету з їжею. На газеті горіли помідори, парувала з казанка картопля, металеві вилискували порізані оселедці. В руках у них стирчали розкриті кишенькові ножики, роти їм були напхот напхані. Вони смаковито, ґрунтовно жилися, але це анітрішки не заважало їм спідтиха висміювати Мишка. Навпаки. Це, очевидно, додавало їм, як і всяка розвага, кращого настрою й апетиту.

— Ну, як бритвочка, товаришок? А? Правда, бритвочка? Такої бритвочки пошукать! Мишко мовчав.

— Не бритва — вогонь! — додав голомозий.

— Ти, братуха, гляди, не попечись! — підхопив Ромка.

Мишко незмінно мовчав. Ця мовчазність починала їх дратувати.

— Ні, він таки справді не вміє. Ти дивись, дивись, що він робить? Ей, новачок, та ти ж мені бритву поламаєш!

Ця уперта мовчазність зневажувала їхні глузливі напади, позбавляла будь-якої гостроти. Ця затята мовчазність починала вже їх просто обурювати.

— Чуєш ти, новачок? Землячок? Та що він, оглух чи онімів?

Врешті, їм самим надокучило. Вони притихли.

Мишко почув іще, як Ромка востаннє спідтиха й зневажливо кинув: "Задавака!". Сусід перепитав. Ромка, сміючись, коротко пояснив, повторив виразніше. Вони зареготали. І це найбільше вразило Мишка.

Мишко, нещодавно прийшовши на шахти, мало ще встиг дізнати життя. Він був ще хлопець молодий, хлопець недосвідчений і дечого інколи не розумів, в дечому інколи помилявся.

Коли, переборовши всі труднощі, скінчив він голитися, жартівливі друзі також скінчили свій наїдок. Вони обважніло полягали, позапалювали цигарки, що їх вкупі з оселедцями приніс голомозий, і віддали себе на волю приємних, опромінених сонцем і сповнених ситості хвилин.

Мишко тим часом почав виймати із скриньки чистий одяг.

Вираз його дедалі ставав заклопотаніший. Він збирався піти до тутешнього клубного саду і взагалі докладніше ознайомитися з новою для нього місцевістю, куди прибув лише передучора. Тому й голився він так старанно — і добре поголився, хоч на тяжку силу. Тому й зодягнув свої нові сині штани, які придбав уже на шахтах, які дбайливо ховав у своїй скриньці, які через цю дбайливість надивовижу довго зберігали заправлений рубчик, які, крім двох звичайних бокових кишень, мали ззаду ще й третю, що ловкенько застібалась на окремий гудзик, які лежали на Мишкові, мов улиті,— прекрасні сині штани! Замість зашкарублого взуття на ногах його були вже червонясто-жовті черевики, дешево перекуплені з чужої ноги на шахті "Горбатій", що

на ній він працював досі, — правда, трохи довші ніж треба, з передками задерними, але все ж зручні, легкі, хороші черевики. Слід було б також зашити сорочку, що недоречно розпоролася на шві під пахвою. Та цього разу можна ще обійтись: там-бо, під пахвою, не дуже видно. От щодо коміра... його, либонь, треба закотити в середину, щоб ліг на грудях рівеньким правильним трикутничком. А рукава підкачати до ліктів теж рівенькими широкими складками, як роблять інші хлопці. Ну от. Кашкета можна й не брати — літо ж! Тільки ще раз гарненько притиснути, пригладити вогкий і досить непокірний чуб. Ну от. Тепер, здається, гаразд.

З полегшенням, з приємним відчуттям добре скінченої справи, він шумно зітхнув.

Випроставшись і ненароком глянувши осторонь, він натрапив очима на дві пари бистрих, пильних, примружено скерованих на нього очей, — Ромка і Ромчин сусіда, за яких він уже був забув. Тихе, мрійне самоспоглядання після їжі було їм не властиве. їм стало нудно. Шукаючи, чим би розважитись, вони знову зупинили свої очі на Мишкові, — примружені, насмішкуваті очі.

Мишкові було незручно. Адже він тут новак, і, дивившись, як він зодягається, можуть тепер подумати, що він фертик. То дарма, що інші хлопці зодягаються ще краще, а подумати таке про нього все одно можуть Йому цього дуже не хотілося.

Тоді, наче раптом згадавши, він хутко взяв бритву й поніс до Ромки.

— Ну як? — спитав той, пронизуючи Мишка допитливим зором. — А правда, бритвочка? Аж горить!

— Ні, бритва погана, — посміхнувся Мишко.

— Як погана?

— Погана, та й годі. Нікуди не годиться.

Ромка підвівся. Занепокоєно спробував бритву на нігті, спробував на волоскові, що його тут же вискуб із своєї голови, і в тривозі, в розпачі, повільно, але многозначно спитав:

— Нащо ж ти мені, товаришок, зіпсував бритву?

Мишко зрозумів це як жарт. Навіть підсилив свою зневагу, сказавши, що така бритва заслуговує тільки на смітник. Але той кинувся до нього ще зухваліше:

— Нащо ти зіпсував, питаю? А? Я ж тобі по-хорошому давав, а ти мені що? Ти ж обіцяв, що навіть направиш, а тепер що? Нащо ж ти зіпсував?

Дедалі говорив він грімкіше, починав більше хвилюватись, повертаючи до себе сторонню увагу. Жодного слова не давав Мишкові супроти мовити.

З виглядом здивування й зацікавлення до них уже наближались двоє з картярів, що заради такого випадку навіть гру свою припинили. Ромка звертався до них, покликався на їхню безсторонність, сумлінність:

— Ви бачите, який хлюст? А? Зіпсував мені річ та ще й насміхається. Ні, браток, це тобі не пройде. Тепер заплатиш!

З обурення аж тремтів Мишко. Він ніколи такого не сподівався. А найголовніше — був він тут справді ж новаком, на сторонню підтримку розраховувати ще не міг та й доказів переконливих не мав, щоб Ромчині напади одразу одбити. І саме як новака його

це особливо чіпало. З перших же днів це могло утворити довкола нього зайву сумнівність, упередження, могло погано рекомендувати перед новим оточенням. Він виждав влучної хвилини і коротко, діловито спитав:

— Значить, по-твоєму, бритва зовсім зіпсута?

— А то ж як? — здивувався Ромка.

— І я тобі мушу заплатити?

— А то хто ж? — дивувався Ромка.

— Скільки я мушу тобі заплатити?

— А це ми порахуємо.

— Ні, говори зараз же при людях, і я тобі зараз же заплачу.

Присутні мигцем, здивовано переглянулися. Ромка скерував очі кудись д'горі, зібрав зморшками чоло, поспіхом вираховував. Та підрахунок цей щось занадто затягувався.

— Ну, говори, скільки? — нетерпляче, суворо перепитав Мишко.

Ромка злегка ворухнув бровами, щільніше стиснув уста.

— Ну?

У Ромки затряслось підборіддя, ніяково кліпнули очі, потекла на все обличчя усмішка, і, звертаючись до Мишка, він встиг лише сказати:

— Брось, новачок. Я ж пожартував... Ха-ха!..

Вибух нестримного, загального, щиросердого сміху ту ж мить заглушив його слова, пролунав розгонисто на всю хату.

— От народ! От народ! І що вони собі думають? — прокинувся зо сну чийсь незадоволений голос. Ще далі піднялося заспане, мідяне обличчя:

— Ану надвір з виграшками! Надвір! То тобі сваряться, то тобі сміються...

— Жирують, песиголовці! Я вам пожирую! — додав іще хтось досить загрозливим, простудженим басом.

Вони справді занадто собі дозволяли. Був певний порядок, певні години, коли порушувати тишу в казармі заборонялося. Про це докладніше говорилося в добре всім відомих, напривході почеплених правилах. Але, як це й досі раз у раз бувало, старші, стомленіші, відпочивали, а дехто з молодших (чи легковажніших) ніяк не могли додержатись правил. Надто ж не могли такі непосидючі, як Ромка й голомозий.

— Ну й чудаки ви, хлопці, як я подивлюся. Шуміти не можна, а вони... Люди он сердяться, — з докором кинув Мишко і, на хвильку запнувшись, додав іще два слова, що враз йому спали на думку: — Некультурно це.

— Що? — завагався трохи, витріщив очі Ромка. — Дак ти он який... мудрий? Може, ти нам лекцію прочитаєш?

— Може, ти лектор будеш? — в тон йому підхопив голомозий.

— Може, й буду, — спокійно сказав Мишко.

— Може, ти професор будеш? — глузуючи, витягував шию, пильно придивлявся до нього Ромка.

— Може, й буду, — спокійно повторив Мишко.

— Може, ти розкажеш? Може, ти покажеш? Може, докажеш? — наввипередки забалдикали хлопці. — Може, покажеш, як в очах миготить, а в голові не світиться? Як під носом зійшло, а в голові не сіяно? Як наш Фадей ні на себе, ні на людей? Ха-ха-ха!..

Постоявши розгублено, Мишко, кінець кінцем, і сам розсміявся.

— Ану вас в... баню! — спересердя сказав він, як чув на вулиці, широко махнув рукою і попростував до виходу.

— Стривай! Стривай! — тороплено загукали йому навздогін.

Та він не оглянувся. Він хутко йшов, розтинаючи останні сонячні перементи, що помітно зблідли й танули.

— Задавака! — почув він ззаду на свою адресу, але тепер це слово прозвучало інакше і майже не вразило.

Тепер Мишко певен був, що якийсь час доведеться йому, новакові, зазнавати жартівливих нападів, аж поки до нього тут звикнуть.

II

Щойно рік минув, як пустився він сільських берегів.

Він прийшов на шахти і приніс із собою трохи похмуру зосередженість, що її надає степова праця, трохи своєрідну безпосередність, що нею напоює міцне степове сонце, деяку безладність у поглядах і молодість, захватну, нетерплячу, справді соковиту й іноді наївну ще молодість.

Він потрапив у нові, не знані йому досі умови, в незвичке оточення.

Вчорашні погляди й звички стикнулися з новою дійсністю, що не могла для тих звичок поступитися. Дійсність вимагала рішучих переоцінок, ґрунтовної зміни сприймань та нахилів. В ньому з першого ж дня почалась прихована й безнастанна боротьба. Невтомно виникали, змагались, падали і знову повставали сумніви та суперечності.

В цій безупинній навалі, в боротьбі повільно, проте невідступно розгортався, багатів його світогляд, визрівало щось нове.

Мишко й сам не помічав: це були явища складні, тонкі. Щоб їх збагнути, потрібне було пильне самозаглиблення. А він часто ще надавав переваги зовнішньому, — така вже молодість.

Молодість не завжди любить над собою міркувати. Молодість ходить бисто і не завжди встигає поглянути під ноги: хіба їй страшно, якщо й спіткнеться? Заохочена, поспішна, вона іноді береться навмання, іноді хапає речі наосліп, вона збивається чи обпікає руки, проте з усмішкою збільшує свій досвід і з певністю простує наперед, — примхлива, нестримна, непереможна молодість.

Дорівнювати старшим, бути рівним серед кращих — таке захватне бажання опанувало Мишка, коли він, потрапивши на шахти, обізнався трохи з новою дійсністю.

І здавалося йому, що це не дуже складна чи нездійснима річ. Треба тільки захотіти — він якраз хотів. Треба, ставши на шлях домагань, не поступатися, — і йому, здається, не бракувало завзяття. Треба твердо вірити, що буде саме так, як то покладено в думках. Але хіба молодість не володіє найбільшою вірою?

Якщо й нападали іноді сумніви, вони тривали не довго, вражали не глибоко. Після їхніх нападів сповняла ще більша певність, охоплювало сильніше бажання поступу.

Так, захопившись, приклав він усіх зусиль, щоб перебратись із віддаленої шахти "Горбатої", де працював досі, на "Капітальну № 6", що єднала кілька довколишніх шахт, лежала близько до окружного центру й була завжди залюднена, ожвавлена.

Якось у випадковій розмові прочув він за неї і постановив собі конче сюди перебратись.

Тепер це здійснилось. Мишко був радий, підбадьорений. У нього виникали вже й далі плани: як він вступає до комосередку, як, дорівнюючи іншим, набуває освіти, як згодом переїздить до міста, як йому взагалі щастить, як він, нарешті... ех! як нарешті легко, рівно, принадно стелеться в уяві життєва дорога, коли уява молода, коли її підсилено першим успіхом.

Справді-бо стелився успіх. Він не тільки потрапив на "Капітальну", а ще й влаштувався на вранішню зміну. Тепер у нього кожний вечір був вільний, — саме так, як він давно хотів.

Сьогодні, користаючи з вільного часу, вирішив він трохи ознайомитися з новою місцевістю.

Причепурившись, щоб своїм зовнішнім виглядом більш-менш дорівнювати іншим, попростував він із казарми до головного шосе, що межувало з клубним садом.

Він ішов поволі, перебільшено натискаючи на кожну ногу, трохи розгойдуючись, шлапакуватою ходою, — так, він бачив, ходять матроси або ті, що хочуть скидатись на матросів. Руки його були в кишенях, глибоко й незмінно в кишенях. Коли він з'являвся на людях, чомусь не міг своїм рукам знайти кращого місця, як у кишенях. З цигаркою в зубах, з виглядом байдужим, неначе все тут було йому досить відоме (а справді з допитливою увагою), наближався він до вхідної брами.

Догасало на верхів'ях останнє проміння — та невиразна, непевна хвилина, коли вгорі ще ледь-ледь мружиться сонце, а внизу вже скрадається, суне сутінь.

Напривході спачнув ліхтар. Передчасно трохи його запалили — велику, білу, охоплену дротяною сіткою кулю. Світло здавалося недоречним, зупиняло на собі увагу.

Якраз у цей момент плече його грубо стикнулося з чиїмсь чужим плечем, і кинув хтось на його адресу досить дражливо:

— От іще ворона!

Хутко поступившись, він дав дорогу двом дівчатам, що йшли під руку і з його ж таки вини наскочили на нього.

Стало ніяково. Не знав, що й відповісти.

На другому ж кроці дівчата озирнулись. Одна сказала тихцем щось комизливе. І змовно, шелесливо вони засміялись.

Мишка чіпнуло. Але цього разу йому забракло рішучості. Механічно ступивши кілька кроків за дівчатами, він все ж таки зупинився: чи варто? Передумав: чи ж варто їх затримувати?

А тих уже заслонив великий кущ акації. В уяві лишилося тільки дві постаті в білих

блузках. Одна, вища, мала чорне намисто. Це він запам'ятав.

Скоса зиркнув він ще раз праворуч на великий куш і, не виймаючи рук із кишень, шлапакуватою ходою рушив далі.

Через якусь хвилину він знову несамохіть озирнувся на куш, на доріжку, що виступала з-поза куща. Але дві білі блузки вже не міг розпізнати. Загубились вони серед інших, що парами й гуртками напливали в сад.

Сповняла сад ще переважно молодь, — гомінка, нестримна, шалапутна молодь, що непримушено перегукувалась, нетерпляче шукала розваг.

Все це було Мишкові добре знайоме, близьке. Але серед усіх не було жодного справді знайомого йому обличчя, справді близької людини. "Новачок" — згадав він за причіпливого Ромку, і стало ще самотніше.

Йому дуже захотілося мати когось, з ким він міг би говорити не тільки про буденне, але й про дещо своє, особисте, приховане, хвилююче.

Переїнятий самотністю, він зійшов на вужчу, глухішу стежку. Попереду йшла пара — хлопець у сірому вбранні і дівчина. Нахилиючись близенько, хлопець вів її поволі, і були вони так зацікавлені розмовою, що не помічали нічого довкола. Не помічали й Мишка, що, збавивши кроку, почав назирці простувати за ними. Чому йшов за ними, він і сам не знав. Було заздро на цього ловкого, в сірому вбранні хлопця, що мав гарний вигляд і товаришував з гарною дівчиною. Було сумно, проте він ішов, уявляючи себе таким же спритним, непримушеним, гарно зодягненим.

На повороті він з ними розминувся і, тихенько собі щось насвистуючи, тією ж погойдливою ходою попростував далі — у натовп, у шум.

Не встиг іще пройти й десятка кроків, як увагу зупинила на собі бокова лавка. Дивна річ! Його пройняв легенький, приємний треміт, коли він помітив дівчат, що завдали йому трохи неприємності отам коло брами.

Вони обидві сиділи на лавці, і дівчина з чорним намистом тримала в руках книжку.

Спочатку він хотів круто повернути, піти собі геть. В товаристві дівчат він майже не почував зайвої незручності, та й звук уже, спільно працюючи, але в цих обставинах і з цими дівчатами він трохи губився.

Все ж таки він передумав повертати. Дівчата його вже побачили, і, якби він повернув, це могло б скидатися на кумедну втечу.

Він пішов. Він насторожено глянув. Дівчина з чорним намистом глянула теж насторожено. Погляди коротко, беззвучно ойкнули, усміхнулись.

І, одразу ставши незграбним, натрапляючи ліктями на стрічних, а ногами на чужі ноги, охоплений дивним замішанням, він прискорено пройшов повз них.

Проминувши, озирнувся. Дівчина з чорним намистом дивилась тим самим сторожким і, як йому видалось, змовним поглядом, але хутко пустила очі додолу. Він знову оглянувся і знову, хоч заступали, заважали прохожі, помітив, що дівчина дивиться в його бік.

Легітна ніжність затопила все тіло. Все тіло ніби стиснулось. Забракло грудям повітря. Роздимаючи груди, він захопив якнайбільше повітря. І стало дуже хороше. І

відчув він себе навдивовижу сильним, таким сильним, що, здається, зараз ніщо не могло встояти проти нього.

Але пройти вдруге повз них він довго не наважувався. Кілька разів навертався і не міг переступити незримої межі, неначе за нею було неможливе, недозволене, неймовірне.

Кінець кінцем, переступив. Але дівчини з чорним намистом вже не було. І біля лавки її не було. І ніде довкола, скільки міг він оком сягнути, не було дівчини з чорним намистом.

Може, й зовсім пішла?

Невже пішла?

Він поринув у натовп, що вже рясно, мов та гілляста річка, розтікався по всіх доріжках саду.

Він пронизував юрбу гострим оком, та йому заважала сутінь, що стала вже досить густою, скрадала лінії й фарби.

Він кидався туди, де горіли лампочки. Він ніби ненароком зазирає до віддалених закутків. Нишпорив по всіх усядах. І не міг, ніяк не міг перебороти незрозумілого непокою, втамувати розбурхане нетерпіння.

Невже пішла?

Тоді перехопився до брами. Вибіг і став на шосе. І раптом сам собі видався смішним. Ну до чого цей непокій, розшуки, біганина? Все одно він її не знає. І вона йому не потрібна. І все це вигадки, примхи.

З досади зібгав у пальцях і кинув щойно запалену цигарку. Погляд іще раз охопив тих, що входили й виходили. Та це вже був холодніший, байдужіший погляд.

Він згадав, що в саду на майданчику, перед одкритою сценою, почали вже, мабуть, кіносеанс, і повагом повернув у браму.

Сеанс справді почали. За чужими спинами важко досягнути. Але згодом він все ж протиснувся на краще місце. Що більше увагу свою переносив він на картину, гасла його досада. Непокій свій він притишив простим домислом: не все ще втрачено, є ще попереду завтра, позавтра, багато днів. Він поволі скупчувався на картині. Він був уже там, серед цікавих, небуденних обставин, вкупі з цікавими тямучими людьми.

Один з кіногероїв, молодий спритний лікар (теж у сірому вбранні) особливо йому подобався. Мишко стежив за ним з великим напруженням і хотів бути таким же спритним, бистрим на розум, таким же товариським і простим.

Незрима сила, що містилася ззаду в будці, настирно пробувала скоротити сеанс, примушуючи героїв на екрані рухатись з надлюдською швидкістю. Раз у раз вона зустрічала з боку глядачів найрішучіший опір і врешті втихомирилась, дозволивши собі тільки не робити спеціальних антрактів. А що картина була вже старенька, і плівка рвалася разів десять, то й сеанс тривав годин дві з половиною. Якби він тривав ще годин дві з половиною, Мишко однаково стояв би та дивився: дуже подобалась картина.

Коли скінчилось і дали світло, він був під таким враженням (чи, може, це сталося з несподіванки), що дивився широко розплющеними очима впрост перед себе і не вірив,

що бачить знайоме обличчя.

— І ви тут? — незчувся навіть, як вихопилось у нього з уст.

Дівчина ніяково посміхнулась. Дівчина стояла тут же. Та сама дівчина з настороженим поглядом, з чорним намистом, з книжкою в руках.

Можливо, що вона впродовж усього сеансу стояла так близько, а він нічого й не знав.

На Мишкове запитання вона не відповіла. Коли ж вдруге скинула очима, з'явилося в погляді щось нове, щось затайливе, тепло-лукавеньке. І було так, ніби вона щось знала. Чи Мишкові видалось?

Його враз підхопила нестримана буйна хвиля і понесла слідком за нею.

Густий натовп витікав на головну стежку, що правила до виходу. Натовп мінливо рідшав і знову гуртувався, хвилинами прибіжно вирував. Прикладаючи всіх зусиль, Мишко намагався тепер не проґавити дівчини, не відстати ані на крок.

Течія іноді силоміць виносила його наперед — він озирався і натрапляв на усмішкуватий, тепло-лукавенький погляд, від якого було трепетно. Іноді ж його відпихали, затирали, і попереду опинялася дівчина — тоді озиралась вона, і Мишко був дуже вдячний.

На самому виході, в брамі, в тісній навалі вони стакнулись рука в руку. Їх щільно обступала товкотнеча. Вони не могли розминутись. Почували себе незручно. Кожне з них хотіло чимдуж одступитися, наче вороги. Обое одвертали очі, почували, що мовчати далі не можна.

— І чого б ото всім натискатися, як на зламану голову? Не розумію! — втративши терпіння, сказала дівчина до всіх.

— Да, народ... — теж докірливо, хоч з меншою певністю підтакнув Мишко.

— А чого ж ви, гражданочка, сюди полізли, як вам тісно?

— іронічно, згори й скося поглядаючи, зауважив високий чоловіча, просуваючись тут же поруч.

Хтось поблизу придушено засміявся, додав:

— Аристократія!.. Подумаєш!..

— Нічого, товаришу, тут довго й думати. Пора вже знати, що це некультурно, — рішуче відповіла дівчина.

— Ач, яка мудра! Де це ти така взялась?

— Така культурна? — кинув другий.

— Така сердита? — підхопив третій. — Ну й сердита, хай йому всячина! А що ж то буде, як вона виросте?

— Ану, Сеню, наддай! — весело запропонував ще хтось позаду, і довкола засміялись, обернули все це на хвилевий жарт.

Мишко образився. Тепер він почував і себе причетним.

— Дійсно, чортзна-що! Досі ще ходити не навчились, — сказав різко, наїжено.

Самому стало трохи чудно. Зовсім не сподівався, що скаже так, не сподівався, що взагалі встригне в розмову.

Але загату прорвало. Мінливий потік уже виносив їх на вулицю. На Мишкове сміливе зауваження лише буркнув хтось неприязним голосом, що, мовляв, є молоко, яке довго сохне на губах. Та Мишко не звернув уваги.

Допірішня пригода усунула зайву перешкоду, що досі була між ним і дівчиною. Оцей її докір за некультурність, як і його сьогоднішній докір у казармі, створювали щось спільне.

— Ну й народ... — стиха повторив Мишко, щоб додержати спільності.

Вони вкупі вийшли на шосе.

— Да, — погодилась дівчина, не поспішаючи вперед і не збавляючи кроку, нічим не виявляючи, цікаво їй, а чи ні мати цього незнайомого супутника.

Була невиразність, непевність, полохливість очей і настороженість рухів. Але й далі простували вкупі.

— Летять, тиснуться... дійсно, як на зламану голову, — раптом знову згадав Мишко за те ж саме, бо вже надто довго мовчали і конче треба було за щось зачепитись, а в нього, як на зло, не наверталось жодної свіжої думки.

— Да, — знов погодилась дівчина, не поспішаючи вперед і не збавляючи кроку, нічим, здається, ні виявляючи, цікаво їй, а чи ні.

Вони йшли по шосе праворуч у протилежний бік од казарм. Натовп рідшав, розтікався, і вони дедалі ставали самотніші. Вони йшли знову мовчки. Напружено мовчки.

Хтозна, як довго все це тривало б і як скінчилося б, коли б у дівчини з рук ненароком не випорснула книжка.

Мишко згадав про того спритного лікаря, що на екрані, і кинувся допомогти. Дівчина теж похопилась. Вони водночас взяли за книжку й мимоволі засміялися. Мишко дужче потягнув за свій кінець. Книжка розгорнулась, затріпотіла в поросі сторінками, як білими крилами. Він узяв. Тоді, знову згадавши про молодого, спритного лікаря, що на екрані, він почав досить неспритно обчищати книжку від пороку.

— Ви глядіть там разом із порохом карток мені не повитрушуйте, — грайливо застерегла дівчина.

— Ні, ні, не турбуйтеся. А ви глядіть краще з книжками не гуляйте, — теж грайливо закинув Мишко.

— Та це я сьогодні там же, в саду, в книгозбірні взяла.

— А що ж це таке?

— А це у нас в гуртку радили прочитати. Ленін — "Підготовка більшовизму".

Мишка одразу сповнила пошана. Далі не розпитував. Сам він таких книжок не читав, але бачив, що заходить у стосунки з неабиякою дівчиною. Він вирішив пильнувати, щоб не виявити десь своєї відсталості.

Згадавши знову, як находчиво, незневольно поведився в саду той хлопець у сірому вбранні, що йшов з дівчиною, він і собі посміливішав, підбадьорився. Він уникав розмов про маловідомі чи й зовсім невідомі йому речі, перевів хутчій розмову на надійніший ґрунт — на картину, яку вони обоє допіру бачили.

Говорилося проте нелегко, уривчасто, з довгими паузами, — полохливість очей і настороженість рухів.

В розмові обоє намагалися бути стриманими, розсудливими. Тому й розмова, як і вся поведінка, мала в собі дещо примушене, набирала характеру відмінного, незвичного.

Шосе завертало в улоговину, до ставка, куди крилом сягало видовжене селище.

Туди спускалась дівчина. Спускався охоче за нею й він.

Говорили: зір багато і ніч взагалі гарна. А ще: із ставка, мовляв, тягне прохолодою... приємною прохолодою... справді приємною прохолодою. А потім: що он у тому будинку за осокорами, де світяться два скрайні вікна, живе подруга, з якою були вони сьогодні в саду. Еге ж, та сама. Чи давно товаришують? Давненько вже. Що? Бо пішла додому. Чому? Ой, видно, подруга впала йому в око. Ні! Це — так. Між іншим. Додому пішла, бо стомлена, а завтра вранці треба на роботу.

Трохи зніяковів. Не знав, як зрозуміти цей натяк на подругу — маленький закид чи безсторонній жарт? І, щоб покласти сумнівам край, щоб підкреслити свою увагу лише до неї, він тут же швидко спитав:

— А ви теж служите?

— Да.

— Деся, мабуть, у конторі?

— Да, — коротко, тихо відповіла дівчина і собі спитала:

— Ви теж?

— Да... в рудоуправі.

Сказалося це раптово, несподівано. Одразу ж виникло неприємне, самодокірливе відчуття: ну навіщо така неясність? Навіщо це "в рудоуправі"? Треба сказати просто, що в шахті.

Але він не міг. Уже не міг. Іншим разом, тільки не зараз.

Дівчина зупинилась. Вона жила тут же, за осокорами, недалеко від подруги.

Він похапливо стиснув простягнуту руку. Вона посміхнулась востаннє. І по кількох кроках із сутіні долетів її голос:

— Приходьте завтра на матч!

— Га? — перепитав Мишко, хоч добре чув цей заклик.

— На матч, кажу, завтра приходьте.

— А! Прийду, прийду. Неодмінно!

Якийсь час він стояв розгублений, здивований, вражений усім, що трапилось за цей вечір, і вдячний за все, чим обдарував його вечір, — стояв і дивився в бік осокорів, де зникла дівчина.

III

Вибіи потроху газували. Курити було суворо заборонено. А курити вже хотілося.

Мишкові добре був знайомий цей тягучий смокіт у грудях, у горлі, у всьому тілі, який щоразу починав нападати на нього десь так по годині перебування під землею. Ніяк не заспокоїти це настирливе цкління.

Чи не занадто він звикає до цигаркового диму? Треба покинути курити. Він часто так вирішував, найрозмаїтішими доказами переконуючи себе. Але, вийшовши на-гора й почувши в оточенні неможливо-знадлиий тютюновий дим, знову закурював.

Хотілося курити, і через це хвилинами виникала зайва, не властива Мишкові подразливість.

Він взагалі був тут інший, не подібний до того, що під сонцем, — і виглядом, і настроєм.

Незграбний і важкий був він у своїх зашкарублених, скоцюрблених, неначе залізних черевиках, у своєму зашерхлому робочому вбранні. Старий сукняний капелюх з обвислими крисами, недбайливо тицьнутий з потилиці, переднім крилом сягав аж на чоло й притінював обличчя.

При світлі шахтарки, кволону на-гора і досить відчутному в цій темряві, його запорошене вугіллям і трохи притінене капелюхом обличчя з надзвичайним вилиском білків і різючими, аж сніжними перлинами зубів прибирало химерних рис.

Це був хтось інший. Хоч у своєму робочому взутті й убранні здавався він важким та незграбним, але в той же час здавався він вищим, огряднішим, поважнішим — людиною, що їй властива сила й упевненість у роботі, яку вона виконує. Хоч обличчя його було запорошене й неподобне, проте крізь цю заслону виступала зосередженість, серйозність, що завжди супроводять працю.

Справжня праця має в собі якусь невліву особливість, що нею обдаровує кожного, хто став до праці, — самопоглиблення, самоусвідомлення, самоповаги. Праця має в собі тиху, безпретенціозну, але могутню мудрість, що мимоволі кладе відбиток на всякого, хто залучився до процесу праці. Байдуже, чи то молодий, чи старший віком. Старший тільки поглибить набуті вже зморшки — борозни думок і серця. Молодий в молодечій напрузі почне їх раз у раз набувати.

Душно було в цих глибоких, спадистих та закрутистих норах. Мишко напівроздягся — голий до пояса. Шлях од вибою до висипу, що ним він тягав навантажений дощатий короб, мав кілька зломів та видолків. А головне — один прикрий горб, похилість якого западала саме в бік вибою. Доводилось братись на нього не порожняком, як це волів би Мишко, а витягувати той же кількапудовий вантаж. Шлях цей густо всівало перетовчене, дрібнозерне вугілля і просто вугільний пісок. Завороти й видолки слизькі.

Це полегшувало "санчатам" рух, але ускладняло рух самого саночника. Ноги його несамохіть ковзались, чепірились. Він вгрузав у зернясту вугляну піщугу, падав навколішки. Він підхоплював короб іззаду і, наполягаючи всім своїм тілом, як це роблять з навантаженою підводою, що ледве повзе на високому закруті, виштовхував тягар вище. Тоді кидав собі на плечі й через груди шлею, що була примощована до короба, впрягався, як той кінь, і збирав, купчив у єдиному рухові всю силу.

М'язи, навіть при слабкому світлі шахтарки, виступали опукло, вигорблювались різко, — цупкі, напоєні соками степів, молоді м'язи. Криласті брови збігалися близько на перенісці, уста затискалися, все обличчя набирало різкішого, суворого, аж сердитого виразу. Це був не той, не той Мишко. Він поволі тягнув, далі й далі тягнув

чорний дощатий короб з чорним лискучим вантажем. А пощербленими стінами, перехоплюючись на взяті підпорами стелю або ламаючись на вкритій вугільною жорсткою долівці, невідступно й тремтливо посувалася за ним чудернацька тінь.

Від напруги іноді виступав на чолі піт. Ще не звикла його вдача до браку повітря, браку світла й підземної, м'якої духоти. Так само бракувало йому звички й до цієї, на перший погляд ніби звичайної, але насправді відмінної, важкої роботи.

На шахті вже запроваджувались і нові засоби. У західній частині почали працювати дві зарубні машини. Незабаром мали поставити й третю. Але шахта була чимала. Поруч із машиновим устаткуванням, із найновішим технічним надбанням тут вживалося ще звичайнісіньких способів.

У вибої хто працював згинці, хто навколішках, чи приладнавшись боком, чи впавши навznak. Раз у раз шукали собі опертя на незручній поверхні, хапаючись за виступи. Ліжма совались у бруді, ковтаючи вугляний пил. У вибої мішма вовтузились люди, цюпали кайлами, одгрібали лопатками.

Мишко щоразу навантажував свої "санчата", і, запрягаючись, тягнув спадистим ходом до ближчої колії, до висипу.

Там, пронизливо посвистуючи на сіру сухоребру кобилу, методично з'являвся Ромка із громохким, брязкітливим порожняком. Взявши готову партію навантажених вагонеток, свиснувши хвацько або хвацько лайнувшись, він рушав у поворотну путь.

Мишко, як і інші саночники, як і навальники, як і вибійники, мусив пильнувати, щоб вагонеткам не забракло вантажу, щоб уся їхня група виробила не тільки норму, але й понад норму: їхня група змагалась із сусідньою. А що був Мишко тут новачком і приймали його до готової групи неохоче, то й старався він скільки міг, щоб себе виправдати.

Він махнув рукою, стираючи піт, і ще більше забруднив обличчя, розвів по ньому чорні патьоки. Він уже двічі пив із тутешньої діжки несмачну воду, хоч натомість з радістю запалив би.

Знову хотілося курити, і Ромка вгадав це бажання. Ромка, мабуть, виводив це з власного бажання. Стикнувшись на висипі, він хитренько сказав:

— Може, закуримо, землячок?

Дзвінкий Ромчин голос звучав тут глухо, придушено, як у мішку. І тут, під землею, в жартівливому тоні більше відчувалось умисності, чи то примушеності.

— Ні, не закуримо. Не хочеться, — відповів Мишко.

— А то сідай, підвезу аж до ствола. Там можна!

Невже він думав, що Мишко не витримає спокуси, погодиться, — і вони з першою ж партією вантажу гайнуть собі до ствола, і покурять, і зайве слово мовлять?

Насміхався Ромка чи говорив щиро? Може, зробив враження вчорашній Мишків учинок, готовість платити? А може, витриманість Мишкова впливала на вертку Ромчину вдачу, збуджувала зацікавлення, чи подив, чи й повагу?

— Ну, так сідай.

— Ні, паняй сам.

— Ех ти, задавака!

Мишка це зачепило. Саме тепер, саме тут, при роботі ця витівка видалась обурливою. Тим більше, що задавакою він ніколи не був і сам задавак не зносив.

Він навіть зупинився, ізсунув капелюха на потилицю і напевне відповів би різко, якби не заторохтів своїм хургоном і не пірнув у темряву напасний Ромка.

Гаразд, надалі він не мовчатиме. Тут, при роботі, почував він себе незалежнішим, певнішим, рішучішим.

Вернувшись до вибою, він застав там загальну стурбованість.

Вибій на сьогодні погано був кріплений. Запасного лісу під руками бракувало. Права стіна, надламавши підпору, піддалась, спливла. Це загрожувало безпеці, порушувало роботу.

Але винуватити попередню зміну, що ніби хотіла всі неполади накинути зміні наступній, ніхто не наважувався.

Якраз під час нічної зміни на східних лавах працювало на ремонті два кріпильники, слюсар і навіть десятник. Змагання груп примушувало тепер усіх бути пильними.

Кріплення, коли вони почали вранішню зміну, було свіже й виглядало надійно.

Тим часом припускати, щоб лава бурилась, припиняти роботу й чекати, поки закріплять, — це вже якусь частку втрачати на змаганні.

Невеличкий, горбоносий, вилкастий вибійник, занепокоєно жестикулюючи, нагадав усім за звітні таблиці, які щодня виставляв шахтком, визначаючи наслідки змагання. Привселюдні таблиці, що завжди купчили біля себе обмін думок і пристрасність інтересів. Невблаганні таблиці, що збуджували завзяття, підсилювали заохочення, вкорінювались у процес життя і праці не сухим показником, а чимсь живим, рухливим, найважливішим — так поставив справу місцевий шахтком, що взявся сам перевіряти групові угоди.

Крім таблиць, важили й особисті не дуже приятні стосунки декого з учасників обох груп. Принаймні, вже й тепер з досадою згадувалося окремі імення з супротивного табору.

Це робилося ненароком, жартома, але видно було, що імення зачіпають.

Думка, що сусідня група завтра знову стане попереду — так уже трапилось два дні тому — дуже всіх непокоїла. І хоч Мишко не встиг зайти в особисті стосунки з другою групою, але одразу гостро сприйняв лихе становище.

Охопивши пильним поглядом стіни вибою, він пригадав, що приблизно таке ж трапилось було на "Горбатій". Тоді, підсилений досвідом, він подав і свої міркування. Він порадив поки що, не припиняючи роботи, перейти всім на протилежний бік, ближче до виходу, взятися окремими норками, щоб було безпечніше.

Дехто з вибійників озирнувся, так, як це роблять, коли вперше чують незнайомий голос чи вперше помічають чию-будь присутність.

Дехто злегка посміхнувся.

— Спізнився, браток. Це вже й без тебе думали.

Але Мишкові було приємно, що він сказав і своє слово.

— Думали-передумали, а доведеться, мабуть, так і зробити, — признався вусатий, в кашкеті з повернутим на потилицю козирком, вибійник.

— Мабуть, так, — додав іще хтось. — А тим часом треба послати...

— Авжеж послати! Зараз же послати! — підхопило кілька поспішних, тривожних голосів. — Хай зараз же сюди лісу й кріпильників!

— Тільки лісу, а не трухи, — дразливо додав той самий невеличкий, горбоносий, що вів тут перед. Така причепливість себе не виправдувала, бо й цей ліс був непоганий. Просто дратувала несподівана затримка в роботі.

— Ото діла! — досадно бовкнуло в глибині вибою, і хтось там кріпко лайнувся.

Відрядили одного чимдуж по підмогу. Самі почали пересуватися на протилежний бік, ближче до виходу. Мишкові знову було приємно, що його міркування мали не тільки односторонній, але й застосування. Вплинула на всіх не стільки сама його порада, як вирішувальний натиск, що часто належить останньому слову.

Взялися споро, один одного заохочуючи, взаємопідсилюючи, застерігаючи.

— Ей, Русалочко! Чуєш, Русалочко? — гукали вже здоровенному, м'язистому, напівголому чолов'язі, прозваному так через найрозмаїтіше татуювання по всьому тілу, а надто через довгохвосту русалку, випечену в нього на грудях. — Русалочко, чуєш? Ти, брат, не дуже тулись під той виступ!

— А хіба що?

— Хоч борець ти, але там тобі й амба.

— От налякав! А! — задьорно й захекано мовив у відповідь Русалочка. — Буду тоді під землею на три аршини. Правда? Так я ж тепер на триста!

— Правильно, Русалочко! — підтакнув пригорблений із східними рисами чоловічок, сам засміявся, добродушно додав: — А все ж таки стережись, Русалочко!

— Чадить, здається?

— Хіба чадить?

— Авжеж чадить.

— Так наче досі не чадило?..

— Але тепер більше.

— Ото діла, — знову пробубонів у глибині незадоволенний голос (є такі своєрідні, завжди незадоволені голоси) і знову лайнувся.

— Ну, це ще єрунда. Хіба це газ? — зухвало й презирливо вклинився жвавий хлоп'яга з поривчастими рухами: — От у нас на "Івані" був газ. Ото газ! То я розумію. На "Івані" у нас так: шурф давно вже закінчили, а повітря нема й нема. То єсть, є повітря, але... ну, зовсім мало, погане. А тут як двине газ. Ото діла були — я розумію! А це хіба газ? Єрунда...

І жвавий хлоп'яга з поривчастими рухами, сповнений зневаги до такої загрози, стягнув із себе брудну, як каглянка, сорочку і почав нею старанно вимахувати в бік правої стіни, де піддалося кріплення.

Чад, що від нього швидко стуманіла б інша незвичка голова, вони дійсно розганяли, знешкоджували, поки компресор піджене повітря, найпростішим способом. І в ямі цій з

надтріснутою, тяженною брилою, з непевною підпорою, в небезпечній ямі, вони, такі звичайні й такі незвичайні люди, товклися сміливо й уперто, старалися надолужити втрачене.

— Ви тільки попросіть мене, — між ділом кинув Русалочка, — щоб я часом отут дна не пробив. Мені нічого. Я, так сказати, людина водяна, води не боюся. Але вам усім тоді дійсно амба!

— Якого дна? — басовито спитав незадоволений голос.

— Якого дна? — поспіхом перепитало ще кілька.

— Та ми ж під ставком, чи де? То не важно, що аршин триста. Вода, брат, скрізь. Ти її тільки зачепи...

— Е, Русалочко, оце вже ти ляпнув...

І Русалочку враз взяли на посміх.

Мишко не чув, не слухав далі. Згадка про ставок, як той вихор, нестримно звійнулась, підхопила звертистий розсип інших згадок і, здається, підхопила саму його істоту, заповонила уяву до краю.

Це ж той самий ставок! Дивно, що ген-ген, високо над ним той самий вчорашній ставок. І віддалік осокори. І два вікна.

Ні разу ще сьогодні думка про дівчину не поставала так хвилююче, як тепер, коли стороння людина нагадала про ставок. Але саму дівчину, її обличчя він не міг собі уявити. Тільки — намисто. Чорне намисто на засмаглій, кучерками взятій шії.

Вона з нього сміялась біля брами. Він образився. Може, це якраз вона сказала: ворона? Але тим-то ще більше хотілося пригадати її постать, її обличчя. І хотілося цього зараз же, невідкладно.

Він ще з більшим завзяттям наполягав на санки, хутчій підштовхував, частіше ковзався та впинався своїми великими, кріпкими, зашкарубленими черевиками.

От якби вона побачила ці черевики. І взагалі якби побачила його зараз у цьому вбранні. Не впізнала б.

Вчорашня зустріч видалась такою далекою, чудною, що про неї годі було й думати, як про щось надалі можливе.

Чистеньку, зграбну, тямучу дівчину не могла свідомість поєднати з похмурою підземною обставою, з цим брудом, з цим коробом.

Ще бракувало Мишкові життєвого досвіду, що допомагає правдиво зважувати людей і речі. Часто ще він надавав перевагу зовнішньому і часто силкувався дорівнювати тим, що зовні здавалися йому за найкращих.

Він згадав слово, що одразу відганяло сумніви, вертало певність. Слово це було вчорашнє останнє її слово:

"Приходьте на матч".

Чорт побери, як хотілося курити!

Звичайно, сьогодні о п'ятій матч не почнеться без нього. Як це добре, що сьогодні матч. І взагалі, як добре, що існують матчі. Треба буде й собі записатися до команди. На матчах збирається народ, і приходять дівчата з чорним намистом.

Він завзято штовхав свій короб, поспішаючи до висипу. На висипі різким рухом перекинув, здійняв хмару чорної порохняви. Хмара ця, як і чорне намисто, що вже двоїлося, рясніло в уяві, ще густіше заслонила собою і без того неясну постать дівчини. Лишалася тільки думка про неї, сама лумка. Але й думка хвилювала.

Як про свято, сонячне свято, думав Мишко про ті хвилини, коли нарешті закурить цигарку, а потім — матч, а потім... справді трудно уявити собі зустріч, розмову.

І раптом він похмурнів.

І вчора після зустрічі і сьогодні часто набігала одна дуже неприємна думка: хоч він, можна сказати, й працює при рудоуправі, але працює шахтарем. Чому ж він учора приховав? Рано чи пізно неправда викриється. А тоді ж як? Де ж тоді очей позичати?

Ну, навіщо, навіщо він допустився брехні?

Просто — бовкнулось отак знічев'я. Здавалося незручним одразу ж запобігати, виправляти. Потім здавалося незручним до цього розмову повертати. А потім було пізно, проминула вже та хвилина. Час минав, і неясність вистигала на брехню.

Сьогодні, коли згадував, брав сором. Дурниця, якої припустився вчора, оберталась на клопітну, невгамовну колючку, що застрягла глибоко й безнастанно ятрила. Що більше думав, то більше ятрила.

У вибої — застав він — працювали не всі. Мусили пересунутись на один бік і не могли як слід приладнатись до роботи. Чергувались. Дехто, відбувши чергу, мимоволі лишався обіч. Це непокоїло. Це смутило, нервувало.

Роздраження штовхало думку на хиби, розмова найлегше схиялась до критичних закидів. В таких випадках особливо виявляє себе спостережливий зір, пам'ять та насмішкуватість. І в таких випадках, звичайно, неминучі перебільшення.

Говорили з перебільшенням. Говорили докірливо, непокоїно.

Хіба на минулому тижні не присів один хід і не завалився косець? Добре, що на той час не було людей. А хто мусить дбати? Передусім —десятник. Ну, що з того, що цієї ночі їхній десятник сам тут крутився? Кріплення ж все одно піддалося. Значить, погано десятник крутився.

Хтось нагадав, що десятник не винен. До речі, він шахтар-кадровик, нещодавно висунутий на десятника, людина своя, дбайлива. Це не його попередник, що не дописував упряжок та записочками із квартири посилав наряди. І взагалі на їхній шахті справа налагоджена куди краще, ніж то декому здається.

Але не слід замовчувати й хиб. Якраз треба збирати робітничі зауваження, робити з них висновки. Дехто незадоволення своє скерував на адміністрацію. Хтось закинув інженерам і технікам, що вони взяли собі моду занадто спізнюватись, послаблювати догляд. Хтось згадав, що завшахи любить переважно розмови телефоном. А комусь спало на пам'ять, що під час палення бурок осідають по багатьох місцях — і в місцях роботи, і в людських ходах — шматки породи, "коржі", які можуть потім обвалюватись. Де ж охорона праці?

Тоді Мишко не витримав:

— А вода? Он я напився з діжки, так трохи-трохи не вернуло.

На нього знов поглянули так, ніби вперше він з'явився. Та цього разу поставились уважніше.

— Правильно! За воду це ти правильно! Щодня міняти треба. Бо самі ж забороняють шахтову воду пити.

— Не тільки це, — ще охитніше продовжував Мишко. — Я от читав у правилах, так мусить бути кожному фляга. Як лампа мусить бути, так і фляга з водою. З перевареною. Кожному своя. Здаєш лампу — здаєш і флягу.

— А це, дійсно, правильно, — згадали в гурті й поглянули на Мишка уважніше, поважніше. — Дійсно, братця, такі ж правила є.

— Все це записати б і прямо на збори, — запропонував хтось рішуче.

— Так чого ж? Можна й записати!

Мишко почував, що між ним і гуртом визріває та близькість, якої він дуже хотів. Це сповняло теплим піднесенням, надавало більшої певності в собі й тієї сили, що нею сильний гурт.

В цей час із темряви вигулькнув захеканий Ромка. Він дуже поспішав. Вигляд його був турботний, розгублений. Зиркнувши по всіх кутках, скільки око могло охопити при світлі шахтарок, він бистро, жартівливо поспитав, чи всі тут живі-здорові, бо хлопець, якого послано за підмогою, зняв на стволі цілу веремію. Там уже заметушились. Зараз буде й ліс, будуть і кріпильники. От лихо! — не доведеться їм, сердешним роботягам, навіть трохи перепочити.

— А ну, йди звідси, коли ти такий стомлений! Тут спочивать ніколи. Іди, не базікай!

Ромці стало незручно. Він натрапив оком на Мишка і, щоб розвіяти цю незручність, перебільшено вигукнув:

— Та й полякались ви, бачу я, здорово! Задавако! А в тебе душа ще на місці?

— А от я тобі як задавакну! — несподівано для всіх рвонувся Мишко, замірився.

— Ну, ну, ну... — одхилився Ромка.

Всіх це здивувало й зацікавило. Адже це був той самий Мишко, який ось допіру поводився витримано, говорив розсудливо, встиг уже набути собі прихильності. Що ж могло призвести непоганого хлопця до поганого вчинку?

Почали розпитувати.

Мишко пробував сердито одмовчуватись. Ромка пояснював уривчасто, ухильно, хоч не міг приховати сум'ятності й провини.

— Та чудний він якийсь. Розумним дуже хоче бути, культурним! Задається, чи що, — знизав Ромка плечима.

Незабаром все і всім стало ясно.

— Ах ти ж, дурачок, — докірливо, по-батьківськи сказав Ромці вусатий, в кашкеті з повернутим на потилицю козирком вибійник. — Дурачок ти, от що. Хіба ж можна сміятися, що хлопець порядок захищає, свідомість виявляє, що розумним хоче бути? Він же з тебе не сміється, що ти дурний? Ні? Ну, от бачиш...

Ромка хотів щось відповісти, але його швидко перебив невеличкий, горбоносий, що взагалі вів тут перед:

— Ти де живеш? — спитав рішуче.

— Як то де? — перепитав Ромка розгублено.

— Ти в радянській республіці живеш, чи де?

— В радянській.

— Ти про культурну політику чув?

— Та брось, — одмахнувся Ромка.

— Не брось, а я тебе питаю: чув? І я тобі ж кажу: не міг не чути. Наша партія і наша влада...

— Та брось, брось, — знову з виразом вдаваної байдужості спробував одмахнутись Ромка.

— Ти, браток, не одмахуйся, а зарубай собі на носі: кожний мусить поважати культуру і старатися стати культурним. Чи, може, ти взагалі не знаєш, що значить культура? Тоді з тобою взагалі треба говорити ще інакше.

В гурті голосно засміялись, і сміх стьобнув Ромку. Він збавив свого задержуватого вигляду:

— Чудаки хлопці! Я це так собі, жартуючи... А вони вже он куди!..

— Дурачок ти, — похитав головою вусатий. — Є всякі жарти. Раз людина сердиться, це вже не жарт. Чого ж сміятись, що він за культуру? Це все одно, якби ти сміявся з нього... ну, що він вугілля тягає, що він саночник. Хороше було б? Правда? Ех ти, дурачок...

Вусатий говорив спокійно, з лагідною усмішкою, і все в його устах набирало такого переконливого значення, що одпадала охота що-будь заперечувати. Навпаки, була охота слухати далі й далі.

На цьому й скінчилося. Ромка поспішив умкнути.

Потім, наполягаючи на тягар і міркуючи про сутичку, Мишко ніяк не міг утямки взяти, чому він рвонувся, чому замірився. Сталося якось само собою, поза свідомістю й волею.

Злості на Ромку він не відчував, як не відчував її й раніше, до цієї сутички. Лише на хвилинку пойняла його раптова, невідома, паморочна сила — чому? Це було незрозуміло й неприємно. Це було теж некультурно.

Він нараз зрозумів це все так же повно, як і просту істину, що крилася в словах добродушного вибійника: сміятися з його стремління до культури таке ж безглуздя, як, приміром, сміятися з нього, що він саночник.

Мишко аж зупинився. Іншими словами: таке ж безглуздя, як, приміром, соромитись, що ти працюєш у шахті.

Мишко аж стрепенувся. Знову згадав, як він учора приховав себе перед дівчиною, — ні, він не соромився. Він не міг легковажити. То трапилось несамохіть.

Досада на себе ще більше зросла. Треба було конче над цим усім як слід застановитись, зважити, розв'язати.

IV

Матч мав відбутися о п'ятій годині на місцевому спортивному майдані. Змагались

"Капітальна" і "Маріуполь", що прибув сюди вчора уславленим переможцем після змагань на станції С.

Всім відомо, що команда станції С. — неабияка команда. Отже, коли вона піддалась "Маріуполеві", значить, "Маріуполь" являв собою неабияку силу. Тому й купчив на собі "Маріуполь" загальну увагу і розтривожив не лише тутешніх фізкультурників і прихильників фізкультури, але й тих, що були до фізкультурного життя досить байдужі.

Десь за півгодини до початку біля паркана, що оточував спортивний майдан, почали, як перші розвідки на фронті, з'являтися окремі невеличкі гуртки.

Приблизно в цей час з'явився і Мишко.

Заклавши руки в кишені, перебільшено натискаючи на кожну ногу, трохи розгойдуючись, своєю повільною шлапакуватою ходою, як ходять матроси або ті, що хочуть скидатися на матросів, наблизився він до майдану.

Він знав, що йде завчасу, але не міг всидіти в казармі. Полежав тільки з заплющеними очима, хоч тим часом криласті думки бушували в голові і вся істота дзвеніла в напруженні. Підвівшись з обважнілою головою, він, як і вчора, переодягнувся. Цього разу зашив уже сорочку і пішов сповнений нетерпіння.

На майдані було ще порожньо. Лежав він, оточений невисоким парканом, чистенький, рівенький, як накритий скатеркою стіл, що загадково жде на гостей. Над ним здійсмався вигинистий струмінь води і, веселкою граючи на сонці, розмірено падав дрібненьким дощовинням. Струмінь старанно скеровував пожежник, який до пояса виступав з-поза огорожі і мав обличчя червонясте, а вираз такий зосереджений, суворий, ніби загодя вже гасив пожежу пристрастей, що незабаром мусила тут спалахнути.

Від политої землі брався приємний, терпкий запах, як це звичайно буває після перших крапель дощу, запах землі.

Мишко кілька разів глибоко втягнув у себе гірко-батьорне повітря.

В пам'яті зринуло щось дуже далеке й дороге. Лише на мить промайнув коловоріт села і розсунутий, щойно зрошений дощем рів...

Та хоч яке приємне було це повітря, Мишко відчув нагальну потребу закурити. З насолодою ковтнув він п'яного диму і пішов собі довкола майдану, міркуючи про футбол, позираючи на шосе, звідки надходили глядачі.

Щохвилини їх прибувало рясніше. Мишкові ставало непокійніше. І була в той же час якась несвідома, у глибинах прихована певність, що найголовніше трапиться згодом.

Може, навіть краще, що воно трапиться згодом. Він уже не відчував, як учора, тихої, гризотної самотності. Тепер була в нього людина, незнана й близька, незнана й хвилююча.

— А цікаво, як же її звати?

Він перебирав у пам'яті чимало різних імен, але на жодному не міг зупинитись.

Виникала ще одна маленька загадковість, і він тішив себе, що сьогодні ж її розгадає.

Згодом почувся застережливий поклик — треба було хутчій стати обіч і дати місце пересувній кольористій будці з морозивом, що поспішала розташуватись якраз наприході.

Тут же, мов ті шапкасті гриби, непомітно вирости дві бабусі з насінням, і Мишко купив аж три склянки.

Не встиг озирнутися, як з'явилося двоє парубійків із тромбоном та бубном. На обличчях їх ясніло самозадоволення й самоповага. Вони добре знали, що справляють інтригуюче враження, знали також, що для цієї приємної ролі час у них обмежений (от от надійде решта оркестру), і тому вирішили враження підсилити, збудити ще більшу до себе увагу. Тромбоніст, додержуючи заклопотаного вигляду, зараз же почав продмухувати інструмент і ніби ненароком видобув з нього кілька раптових, уривчастих, лунких нот. Майже водночас, ніби ненароком, бубнув бубон, що, здається, мав намір скотитися з лавки. Їх враз обступили з усіх боків не тільки діти й молодь, але й дорослі.

Натовп зростав. Мишко відчував уже легкість, піднесення, що завжди сповняли його, коли він потрапляв у натовп. Суцільна погойдливість юрби, її могутній подих, багатомовна й багатобарвна рухливість завжди збуджували Мишка, трохи п'янили.

Натовп зростав, і надвечірнє сонце, що наостанку купчило свої сили, падало щедрою зливою. Воно намагалося хутчій напоїти всіх цих людей, що повиходили з вільготного мороку вибоїв і штреків.

Сонце мінливо перебігало, вигравало, спажкувало на їхніх обличчях, мружило очі.

Сонце викликало в них потребу відрадніше дивитись, частіше посміхатись.

Сонце примушувало їх голосніше й люб'язніше розмовляти, жвавіше й вільніше рухатись. Бодреною свіжиною насичувало, теплим настроєм переймало їх сонце.

Гримнув оркестр.

Юрба, мов на подане гасло, відразу хитнулась, замиготіла сотнями блискучих очей та різнокольорових убрань, загула ще сильніше.

Вона вже залучала до своїх надрів героїв сьогоднішнього свята, що надходили, як і личить героям, з певним запізненням.

Надходили вони, молоді, засмаглі, аж мідяно-золотисті, аж брунатно-мідяні, в трусах, дехто в майках, дехто з непокритою головою. Були серед них і поставні, і м'язисті, були й трохи кволіші, куценькі. Але всі вони йшли сміливим, упевненим кроком, мали скупчено-заклопотаний вираз і гордовито-урочистий вигляд.

Це анітрохи не заважало декому з дорослих поважних глядачів найпростішим способом зупиняти своїх місцевих обранців і давати їм востаннє короткі, значливі накази:

— Васько! Юрчик! Глядіть же, не піддайсь!

— Щоб знали наших!

— Щоб наша взяла!

— Бо як тільки ви той... глядіть, хлопці!

Хлопці надмірно випинали й роздували свої груди, хотіли скидатися на атлетів.

Вони задьорно підморгували, охоче й рішуче кивали головами, — о, звичайно, вони не такі, вони не піддадуться!

І так закортіло Мишкові бути вкупі з ними. Теж у безрукавці й трусах. Теж сміливо й гордовито виступати під звуки оркестру. Привертати до себе загальну увагу. Збуджувати цікавість. Брати відповідальність. Здійснювати надії. Як це хороше!

Конче треба вступити до місцевого гуртка.

Захопившись, він і не помітив, що промайнуло вже досить часу, і людський натовп встиг кількома рядами щільно обліпити паркан. А в натовп, мабуть, пройшла вже і стоїть десь дівчина з чорним намистом.

Він занепокоєно шугнув поміж люди.

Він недбайливо штовхався, викликаючи чимало різних застережень, а то й погроз. Він пильно придивлявся, збуджуючи до себе зайву цікавість та кепкування. Старанно шукав, так поспішно й старанно, ніби те, чого він шукав, от-от мало зникнути, загинути навіки. Він не знайшов дівчини в першому крилі глядачів.

Тривога зростала. Може, її взагалі тут нема? Може, все де вигадки? Нездійснима річ? Сон? Дим?

Він ретельно кинувся далі.

На самому розі паркана, де починалось нове крило, несподівано пролунав знайомий голос:

— Куди ти, землячок?

Він механічно озирнувся. Перед ним близьенько стояв Ромка з виразом здивування і такої радості, неначе вони були великі друзі і давно вже не бачились.

Мишко знітився. Він хотів, не відповідаючи, пройти далі. Але той похопився, бічма заступив дорогу:

— Стривай, куди ж ти?

Найдивніше було, що в очах Ромки тріпотіла радість, а голос звучав сумирно, навіть запобігливо.

Але, пильніше глянувши, Мишко помітив, зрозумів, відчув, що це не так. У глибині очей постеріг він і настороженість, і сум'ятність, і трепетні вогники того особливого сміху, що завжди був Ромці на сторожі, що ним завжди він міг шалапутно бризнути собі на захист.

Хто зна, що цей шалапут мав на думці зробити наступної ж хвилини?

Мишко знову намірився пройти далі. Той заступив дорогу:

— Та почекай, товаришок. Куди це тобі так приспіло?

Мишко обурився, глянув через голову з викликом. І все ж таки Ромчині очі привітно посміхалися, хоч з більшим уже непокоєм і сторожкістю.

Ну, хто зна, що готував цей Ромка?

Хто припустив би, що цей легковажний хлоп'яга щиро шукає ближчих взаємин? Особливо після сьогоднішньої сутички, після неприємних вичитувань у шахті.

Вони якраз мусили збільшити Ромчине упередження, підсилити неприязнь. Недарма-бо Ромка після сутички ані в шахті, ані потім у казармі жодним словом до

Мишка не звернувся. Навіть не дивився в його бік. І якщо тепер він, навмисне сюди завітавши, почав підсипатися, то це теж недарма. Якись хитрощі. Треба бути обережним.

Ромка вийняв свіжу пачку цигарок і, підморгнувши, запропонував:

— Тут уже, брат, можна. Ану! Моїх!

— Ні, дякую.

— Та брось. Бери, коли вгощають.

— Не хочу.

— Та бери.

Тон серйозної добродушності, якого він намагався прибрати, йому не личив. Було враження, що він вдає, хитрує. Здавалось, що справа з цигарками має якесь принципіальне значення, бо занадто вже він припрошав. Це підсилювало підозру.

— Дякую. В мене свої.

Найкраще було б на цьому балачку припинити і піти собі геть. Але Мишко сягнув уже рукою по свої цигарки. Виймаючи, він зачепив з кишені насіння, розсипав. Це одразу нагадало за дівчину, бо, власне, для неї ж купив він насіння. І от замість швидше знайти її, він мусив тепер казна-чого стовбичити отут на самому розі, гаяти час, розважати Ромку, шалапутного хлопця.

Взяла злість.

— А! В тебе насіння? — зрадів Ромка. — Ну, давай, браток, насіння!

Перемігши себе, Мишко насипав з досади повнісіньку жменю.

— Ну, ходімо, — запропонував Ромка, — почалося вже. Подивимось.

Тепер кінчик випорскував назовні. Не інакше як цей хитрий Ромка встиг довідатись про його зустріч із дівчиною і хоче стати на перешкоді.

— Нам не по дорозі, — коротко, сухо кинув Мишко.

— Та брось. Чого ти сердишся?

— Я не серджусь. Але нам ти чув? — не по дорозі.

— От чудак! — знизав Ромка плечима.

І коли Мишко, теж сіпнувши плечем, рішуче почав протискатися далі, Ромка гукнув йому ще раз занепокоєним, ображеним голосом:

— Стривай, чуєш?

Мишко не оглянувся.

— Чуєш, ти?

А потім долетіло і впало зневагою, докором, пересердям:

— Задавака...

Мишко почув, але вдавав, що не чує — не оглянувся.

Зараз це безглузде слово прозвучало так, ніби Ромка вкладав у нього більше власної образи, ніж бажання образити когось другого. Після сьогоднішнього випадку в шахті у Мишка зарілося вже чимало нових думок, він уже дивився ширше, стояв вище над подібні глузливі витівки, і ця допірішня витівка не дуже його зачепила.

Він згадав, що сьогодні під землею так само Ромка пропонував закурити, так само

одмовився Мишко, так само обурився Ромка з відмови і лайнувся прозвищем. Тоді це Мишка розгнівало. Тепер ні. Він уже не скипів, не зупинився погрозливо, навіть не оглянувся. І не тому, що поспішав. А тому, що від сьогодні в ньому взагалі почалась якась зміна.

Багато втратив в його очах сам Ромка, зазнавши догани від шахтарів.

Під впливом цих же розмов у шахті прокинулась і в нього ширша думка про відношення до людей, до товаришів, до життєвих явищ.

Було так, ніби досі щось плуталось, заважало, а тепер починало поволі розв'язуватись, ізсуватись, зникати. Ставало вільніше, простіше, легше. Більше самовпевненості, більше незалежності від яких завгодно навмисних чи несвідомих кепкувань.

Неприємно тільки, що між ним і Ромкою утворилась зайва напруженість. Але як інакше бути, коли ось-ось на дорозі може знову виникнути причіпливий Ромка, знову щось сумнівне вигадати?

Обережність не зашкодить. Треба стежити на два боки, щоб не навести й Ромку на той потайний слід, яким він пішов далі, розшукуючи дівчину.

Це вимагало і сприту і терпіння. Головне — терпіння. От уже кінчалось друге крило натовпу, а дівчини з чорним намистом він однаково не бачив.

Це вимагало терпіння і часу. Бо поки він перевірів третє, найгустіше крило, минуло хвилин десять. І в третьому крилі він її не знайшов.

Лишалось четверте з головним ходом на спортивний майдан. Там здійснювалась надто висока огорожа, і глядачів з того боку було зовсім мало.

Дівчини нема.

Невже й тепер, як учора, після довгих та майже безнадійних турбот він несподівано стикнеться з нею в юрбі?

Вдруге обійшов майдан. Ніде не було.

Спізнилась?

Чи щось трапилось?

Ще раз обійшов. Ще раз оглянув. Мабуть, щось трапилось. Від початку вже минуло часу багато. Вже й спізнюватись пізно.

Мишко губився. Він тинявся поза гуртом, втрачав певність і зрозуміти не міг, навіщо його обдурили.

Був злий. Готовий був піти додому. Вже навіть одійшов, але в кишенях натрапив на насіння. А може?.. Шкода ж так швидко. Передумав. Повернувся у натовп, у найгустіше місце натовпу.

Будь-що-будь — принаймні, додивиться кінець змагань.

Мишко на грі розумівся погано. Коли ж протиснувся й побачив, що завзяття грачів закипає, що вони доходять такого сприту, як і сам верткий м'яч, що вираз їхніх облич стільки ж напружений, скільки й погрозливий, що натовп хвилинами зовсім стихає, аж завмирає, або раптово й радісно скрикує, — він і сам почав перейматися захватом.

І сам мало-мало не скрикнув. Не повірив очам своїм: там, на спортивному полі,

серед інших учасників, була дівчина — тільки без чорного намиста. Та сама дівчина, тільки без намиста. У білій блузі, у темно-синій спідничці, ловкенько й коротко підібганий для зручності.

Він уже не пропускав жодного її руху. Він так жадібно сприймав кожний найменший її рух, ніби й сам змагався.

Думкою, почуттям, всією істотою він був уже там. Як і вона, хвилювався він, коли м'яч робив у повітрі лукаву спіраль. Як і вона, — здавалося йому, — вгинався, щоб захиститись чи захистити, як і вона, легко й бистро шугав у напад.

Лише згодом, коли перше здивування й захват одлинули, він відчув себе сторонньою особою, звичайним глядачем і поглянув на все збоку, з-поза бар'єру. Тоді він сповнився до дівчини ще більшої поваги. Стала вона йому ще дорожча, але неприступніша.

І знову набігла та згадка, від якої він раз у раз хмурнів. Адже між ними є прикра неясність. Він бовкнув учора дурницю, якої не наважився одразу виправити.

Тепер її виправити важче.

Він згадав літнього вибійника, що говорив з лагідною усмішкою спокійно й переконливо. Він згадав слова: "Це все одно, якби ти сміявся, що він... ну, що він вугілля тягне". Згадав і збентежився.

Ще бракувало йому глибшого життєвого досвіду, що знає ціну цінностей, знає місце цінностей і допомагає правдиво зважувати людей та речі. Але, помиляючись, він досвід набував?

От він мріяв бути інженером чи техніком, але хіба він має право, хіба може легковажити свою теперішню працю?

Хіба, працюючи сам під землею, не може він оцінити важливість цієї праці? Хіба не мусить її поважати? Як же він учора допустився такої дурниці, майже брехні?

Випадок?

Але він ще не знав, що випадки теж мають свої причини. Не розумів, яке значення іноді мають сторонні сумнівні впливи, як запопадають вони молодих, не досить загартованих, які взагалі ще не зжиті бувають вони не тільки по глухих закутках, але й на великих шляхах.

І йому кортіло швидше зустрітись з дівчиною, швидше цю справу розв'язати. Він одразу скаже: вчора я вам збрехав. Так найкраще.

Чекати довелося з півгодини.

Тоді тільки насторожений, в суцільну істоту поєднаний, величезний натовп очутився. Востаннє завмер на мить у напруженні і прокинувся громом щедрих оплесків, сміху, вигуків, найбурхливіших виявів задоволення й вдячності.

Матч скінчений.

В натовпі говорили, що "наша взяла", що "Маріуполь" хоч як старався та хитрував, а "Капітальна" йому все ж таки здорово набила. Тепер пам'ятатимуть. І Мишко був дуже радий, наче сам змагався й виборював славу місцевої команди.

Підхоплений натовпом, він швидко одлинув од бар'єра. Його силоміць зносило. Він

силоміць затримався через кілька кроків. Тоді одступився вбік, де менше вирувало. Але це заважало швидше потрапити до головного виходу: там гримів оркестр і якраз там мусили бути учасники змагання.

Добутися можна було довкола паркана або навіпростець через шумний людський потік.

Він довго не думав. Він уже загребисто протискався крізь натовп.

Біля виходу гуртувалися засмаглі й потомлені герої дня. Їх оточувало коло найзацікавленіших глядачів. Їх обдаровували теплими усмішками, нестримними вигуками, найщирішою хвалою. Тут же згадували про найяскравіші моменти гри і жваво обмінювались думками.

Герої, як і личить справжнім героям, визнавали багато переваг у своїх супротивників, віддавали переможеним великодушну честь і вкупі із своїми прихильниками, оточені заздрістю й славою, поволі рушали з майдану.

Серед інших побачив Мишко і знайому дівчину. Була вона в товаристві кількох веселих друзів. Один жартом ловив її за руки. Вона жартома ухиялась. Один сказав щось кумедне. Вона сміялась, і той, що сказав, що примусив сміятись, був Ромка.

Мишко відсахнувся.

Цей неможливий хлопчисько наче знав про його таємницю і вирішив увесь час ставати на заваді. Звідки ж він узявся? А втім, чи довго шалапутному Ромці? Він може прилипнути де завгодно, до кого завгодно і зразу розважати, як ось розважає цю дівчину.

Мишко не міг уже підійти. Він одступився, притаївся. Тільки встиг почути уривок розмови:

— Аня! Слово честі, ви сьогодні грали, як справжній чемпіон!

— О, да! А ви сумнівались? Я така. Я можу!

— Теж... задавака! — насмішкувато кинув Ромка.

І це найбільше Мишка здивувало.

Він мимоволі озирнувся в той бік.

Вона повагом поправила косинку і, не помітивши, пройшла повз нього.

V

Вранці, коли Мишко прокинувся й заквапився на роботу, між ділом спало йому на думку, що є якась неприємність. Враз ізгадався вчорашній матч, згадалось, що Ромка повернувся до казарми пізно.

І водночас постало тверде рішення: більше не завдавати собі мороки і знайомство припинити.

Шкода було гарних, втрачених назавжди хвилин. Шкода було самих сподівань, чудесних витворів уяви, тієї таємничості й трепету, що встигли виникнути довкола їхньої зустрічі й стати дорогими. Але треба покласти край.

На Ромку гніву не мав. Почував себе переможеним, погодився з цим, тільки не хотів нічого назовні виявляти. Найкраще поводитись так, ніби Ромки для нього не існує.

Як і вчора, вони мали бути в одній зміні. Чи йде Ромка, чи пішов уже, він не знав, бо ні разу не глянув у той бік. Дуже кортіло, але не глянув.

З відчуттям бодай маленької переваги попростував він на шахтний двір.

У ламповій, що містилася серед двору, одержавши лампу й вертаючись, на вході хвилинку затримався.

Тут висіла контрольна дошка для надвірного робочого складу. Біля дошки серед інших шахтарів він помітив ніби знайому постать. Вона бистрим рухом почепила чи зняла нумерок. Потім так само бистро, звично розчинила скрипаві двері.

Вражений, але ще не певний, він чимдуж кинувся за нею. Він наздогнав її, і, стакнувшись віч-на-віч, стали вони, як укопані.

В зашкарублених, трохи скоцюрблених робочих черевиках, у зашерхлому робочому вбранні, у старому капелюсі з похилими крисами, трохи важкуватий, трохи незграбний, з лампою в руках і з виразом превеликого здивування та радості на чистому ще обличчі стояв Мишко.

В таких же шкарубких черевиках, у такому ж брудному, заношеному робочому вбранні, пов'язана рябенькою хусточкою, неймовірно здивована і теж зраділа — стояла вона.

Стояли обоє, як видалось їм, дуже довго, і обом бракувало сміливості, щоб мовити перше слово.

— Як же це так? — наважився, кінець кінцем, Мишко.

Дівчина посміхнулася, подумала і, переборюючи сум'ятність, тихо відповіла:

— Дуже просто.

— Значить, і ви тут? — похопився Мишко, ще й досі не ймучи собі віри.

— І я тут.

— Де ж ви тут?

— А он, на горі. На вивозі.

Ще раз пильно глянувши одне одному в вічі, вони одне одного цілком зрозуміли. Вони вже ніколи не говоритимуть про свою маленьку неприємну таємницю, але й ніколи про неї не забудуть.

— Значить, і ви тут? — повільно, розгадливо перепитав Мишко.

Над ним, як і над нею, тяжів іще напад великого здивування. Перебуваючи в цьому полоні, не все він міг іще собі пояснити. Він дивився на неї зацікавлено, ніби вперше зустрів.

Бо й справді як слід він її бачив уперше.

Тепер він не забуде цей гарний, трохи продовгастий овал обличчя, бистрий змах тонких і темних брів над рівним носом, темні, сторожкі очі, неможливі очі, такі, ніби вони щось особливе знають.

Дуже й дуже бракувало чорного намиста. Уява звикла до нього, і, хоч його не було, уява все одно бачила намисто. Він пожадливо ловив кожну найменшу ознаку, всмоктував все до останньої риски. Навряд щоб потім він уже не міг собі пригадати обличчя і всю постать, міцну, струнку, ловку, дарма що була вона зодягнена в старе,

безформне вбрання і в шкарубці безформні черевики.

"Ви грали, як справжній чемпіон" — згадав він учорашню захоплену фразу і поглянув сам захоплено.

В цьому напруженні думка блискавично передалася. Вона спитала:

— А чому ви не приходили вчора на матч?

— Я був.

— А чому ж я вас не бачила?

— А я вас бачив.

— А де ж ви ділися, як ви були?

— А я не хотів заважати вам.

— Цебто?

— Ну, розумієте... біля вас там стільки людей... весело було вам і без мене.

— Е, це вже ви... це вже мені не подобається.

Він уже й сам шкодував, що так невдало, з недоречним прибідкуванням повернув розмову. Навіщо? Кому це потрібно? Хотів швидше виправити, але нараз почувся знайомий голос:

— А, землячок!..

Він упізнав. За інших обставин він удав би, що не чує. Тепер все змінилось. І, почувавши незалежність, упевненість, він спокійно глянув на Ромку, що з лампкою в руках стояв у-же поруч, спокійно, усмішкувато спитав:

— Ну, який я тобі землячок, скажи на милість?

— Як то який? — здивувався Ромка. — Чули, Аню? Ще й питає!

— А який? Я теж не розумію.

— От народ, ей-право, — перебільшено кумедно розвів Ромка руками. — Скажи, браток, де ти працюєш? Під землею — правда? А я де працюю? Теж під землею. Земляки ми з тобою чи ні?

Дівчина засміялась. Засміявся Ромка. Останнім, не втерпівши, засміявся й Мишко.

— А поки ми ще на землі, давай, землячок, курнемо.

Мишко не одмовився. Що тепер різні сумніви останніх днів? Що там всякі упередження й непорозуміння? Чому б і не закурити?

— Ну, давай... щоб дома не журились.

Ромка кілька разів хутко поглянув то на нього, то на дівчину. Хоч як вільно він поводився, але видно було, що йому чогось бракує. Може, на нього вплинула сама зустріч? Не сподівався, може, що їхній новачок гак швидко заведе знайомства, що дівчина так швидко почне обдаровувати новачка увагою?

Була хвилина — Мишко її добре постеріг — коли в Ромчиних очах зникли усмішкуваті вогники і вираз став спокійніший, зосередженіший, серйозніший. Була така хвилина, і Ромка злегка доторкнувся рукою до Мишкового плеча, трохи ніяковіючи, просто, неголосно сказав:

— Ти не сердься на мене, землячок... Я не хотів... розумієш?

Дівчина зацікавилась. Але ні Ромка, ні Мишко не хотіли

розповідати — справа, мовляв, особиста. Дівчина все ж була невідступна, і Ромка перший піддався.

Справа, мовляв, така, що цей Мишко все за культурою турбується, і він вигадав на нього дражливе слово. Він хотів тільки пожартувати, не ображати. Учора, між іншим, на футболі він уже пробував порозумітися — не вийшло. Так оце він тепер.

— Он як! — звела дівчина тонкі брови і змовно, заохотливо кивнула до Мишка головою:

— А ви не звертайте на них уваги. Робіть, як я роблю. Вчіться та інших вчіть. До речі, у нас же тут є різні гуртки. Приходьте сьогодні до клубу.

— Добре.

— Тоді й поговоримо. Видко буде. Чи, може, ви взагалі дуже образливий? Може, й мені не забули?

— Чого?

— А що я вас вороною назвала.

— А то ви?

— Авжеж.

Обоє дзвінко засміялись. Зареготав і Ромка. Однак їм усім перебили: час до роботи.

Дівчина рушила на естакаду. Вони — до групи, що ладналась на кліть.

— Так я прийду! Чуєте? — гукнув Мишко.

Вона привітно махнула рукою. Ромка весело відповів, хоч це найменше його стосувалося, і почав з Мишком дальшу розмову.

Була теплінь і справжня молодість. Та молодість, що ходить бисто і не завжди встигає поглянути під ноги: хіба їй страшно, якщо й спіткнеться? Заохочена, поспішна, вона іноді береться навмання, іноді хапає речі наосліп, вона збивається чи обпікає руки, проте з усмішкою збільшує досвід і з певністю простує наперед, — примхлива, нестримна, непереможна молодість.

В гурті, що ладнався на кліть, одразу ж охопили і Ромку і Мишка інші інтереси.

Тут жваво говорили про останні цифри з таблиць шахткому, сперечалися, нахвалялися, сміялися, билися об заклад.

Їхня група вчора хоч і була в небезпеці, хоч і зазнала перешкод, а все ж вийшла нарівно. Сьогодні вона мусила стати попереду. Конче.

І Мишко з Ромкою, з іншими ступили до погойдливої кліті, щоб через хвилину вкупі з іншими полетіти в знайому, чорну глибінь. Він раптом згадав за дівчину. Трохи дивно було думати про неї саме тут, у кліті, в тісному оточенні зосереджених, а то й похмурих людей. Але подобалось, що є в нього своя маленька таємниця. Ніхто, крім нього, не знав, що цими днями на "Капітальній" трапилась така собі звичайна, проста історія.

Кліть пішла.

Харків, січень, 1930